

Artykuły / Articles

Tatiana Potapchuk*

Vasyl Stefanyk Precarpathian
National University

Valentyna Kushnir**

Pavlo Tychyna Uman State
Pedagogical University

Підготовка фахівців до роботи з дітьми в умовах інклюзивної освіти в загальноосвітніх закладах України

KEYWORDS

future teacher-speech therapist,
professional activity, inclusive
environment, general educational
institution

ABSTRACT

Tatiana Potapchuk, Valentyna Kushnir, Підготовка фахівців до роботи з дітьми в умовах інклюзивної освіти в загальноосвітніх закладах України [Training of specialists to work with children in the conditions of inclusive education in general educational institutions of Ukraine]. Culture – Society – Education no. 1(23) 2023, Poznań 2023, pp. 7–16, Adam Mickiewicz University Press. ISSN (Online) 2719–2717, ISSN (Print) 2300-0422. <https://doi.org/10.14746/kse.2023.23.1.1>

The article proves the urgency of introducing inclusive education in general educational institutions; the system of vocational training of future primary school teachers in conditions of inclusive education is analyzed.

The article actualizes that one of the prerequisites for Ukraine's entry into a single European educational space is the introduction of European norms in education and science. The need for improving the Ukrainian education system, raising its level of quality is an important task, which is conditioned by the need to create positive conditions for the formation and realization of the student as a future professional and his personal self-realization.

The solution of this problem is possible with the preparation of a future teacher with deep knowledge, has developed pedagogical abilities, perfect professional skills,

---

* ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1680-6976>.

** ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9037-8060>.

professional self-awareness, pedagogical thinking, has the skills of self-education, self-improvement. Therefore, the formation of the readiness of the future teacher of an elementary school for professional work in modern conditions acquires special significance.

Постановка проблеми

У програмі виховання і навчання дітей від 2 до 7 років «Дитина» представлено розділ «Діти з особливими освітніми потребами» (Проскура, 2012), в якому подані освітні завдання, які педагоги мають вирішувати по відношенню до дітей даної категорії, виділені умови успішної педагогічної роботи, представлено її зміст та показники успішного розвитку дітей, даються поради батькам, чії діти потребують особливої уваги. У Програмі зазначено, що готовність закладу до роботи з дитиною, яка має особливі освітні потреби, насамперед – це психологічна готовність вихователя, що передбачає наявність бажання допомогти такій дитині та її батькам. Крім того, необхідним є володіння педагогом спеціальними знаннями, уміннями і навичками, які дадуть змогу йому створити ефективні умови для розвитку і навчання дитини з особливостями психофізичного розвитку, забезпечення активної участі такої дитини у всіх видах діяльності, спілкування із здоровими однолітками; до здійснення просвітницької роботи з батьками дитини, котра має певне порушення, та з батьками дітей, які нормально розвиваються (Проскура, 2012, с. 164).

При організації освітнього процесу в умовах інклюзивного навчання слід враховувати, що розвиток учня з особливими потребами в більшій мірі, ніж розвиток здорової дитини залежить від якості освітнього середовища, змісту й характеру співробітництва, допомоги дорослого. Як зазначають Бондар, Колупаєва, включення дітей з психофізичними вадами у колектив здорових однолітків без спеціального психолого-педагогічного супроводу є стихійною інтеграцією та може призвести до ізоляції дитини або ускладнення її психофізичного розвитку. Успішність буде залежати від професійної компетентності педагогічного складу. Тому одним із завдань підготовки фахівців є формування умінь та навичок забезпечувати психолого педагогічний супровід дітей з обмеженими можливостями здоров'я у загальноосвітній простір, сприяти їх входженню у соціум здорових дітей.

Мета дослідження – теоретичне вивчення професійної підготовки майбутніх фахівців (педагогів-логопедів) до професійної діяльності в інклюзивному середовищі закладу освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання готовності майбутнього педагога до професійної діяльності в інклюзивному середовищі загальноосвітнього навчального закладу досліджувалось зарубіжними вченими Лорманом, Депплер, Харві, українськими науковцями: Колупаєвою, Мартинчук, П'ятаковою (П'ятакова, 2009) та ін. Ще Макаренко у своїй праці «Про виховання» висловив думку про те, що у педагогічній діяльності головне не талант, а майстерність, заснована на умінні, на кваліфікації. Видатний педагог був переконаний, що якість фахівця залежить від якості його навчання. Ідеї відомого педагога є актуальними і сьогодні в контексті формування професійної готовності учителів до роботи в умовах інклюзивної освіти, що підтверджується науковими працями (П'ятакова, 2009).

Так, у своїх працях, що стосуються питання професійної підготовки майбутніх учителів до роботи з дітьми в умовах інклюзивного середовища дослідники стверджують (П'ятакова, 2009), що для практичного здійснення інклюзивного навчання необхідно вирішити ряд проблем, пов'язаних не тільки з матеріальною базою, а й різними позиціями членів суспільства, і, насамперед, неготовністю педагогів до здійснення своєї професійної діяльності в нових умовах. Враховуючи, що дитина з обмеженими можливостями здоров'я має право отримати можливість вільного вибору освітньої установи, то кожен учитель повинен мати певний набір компетентностей, необхідний для роботи в інклюзивному освітньому середовищі.

Формування інклюзивної компетентності майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки досліджували Колупаєва, Шевців (Колупаєва, 2009). Ними були виділені критерії сформованості інклюзивної компетентності майбутніх учителів: мотиваційний – сформованість сукупності мотивів, адекватних цілям і завданням інклюзивного навчання; когнітивний – наявність системи знань, необхідних для здійснення інклюзивного навчання, а також досвіду пізнавальної діяльності; операційний – освоєні способи і досвід вирішення конкретних професійних завдань (навчання, виховання і розвитку дітей) в процесі інклюзивного навчання; рефлексивний наявність здатності до рефлексії пізнавальної, квазіпрофесійної (імітаційна, рольова

гра), а також професійної діяльності в умовах інклюзивного навчання (Колупаєва, 2009, с. 129). З метою успішного формування інклюзивної компетентності майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки, науковцями (Шеремет, 2011) виділені такі педагогічні умови: застосування технології контекстного навчання, що дозволяє сформувати цілісну структуру професійної діяльності майбутніх педагогів в умовах інклюзивного навчання за допомогою оптимального з'єднання репродуктивних і активних методів навчання і відтворення соціального контексту майбутньої діяльності; використання потенціалу змісту педагогічних дисциплін для формування позитивної мотивації до здійснення інклюзивного навчання; включення в зміст навчання майбутніх педагогів спецкурсу «Інклюзивне навчання в загальноосвітній школі»; забезпечення наступності етапів формування інклюзивної компетентності майбутніх педагогів, розвиток і застосування сформованих ключових компетентностей у практичній діяльності студентів. Проаналізувавши наукову літературу, можна стверджувати, що більшість наукових праць присвячені організації інклюзивного навчання в умовах загальноосвітньої школи. Підготовка фахівців до роботи з дітьми в умовах інклюзивної освіти в загальноосвітніх закладах представлена обсягом публікацій, зокрема, в працях Колупаєвої, Мартинчук, Шевців, Шеремет та ін.

Так, Мартинчук (Мартинчук, 2012) у своїй статті виділяє такі компоненти професійно-особистісної готовності майбутнього педагога до роботи в умовах інклюзивної освіти:

- мотиваційний – це сукупність стійких мотивів до роботи в умовах інклюзивної освіти, спрямованість на здійснення ефективного процесу навчання і виховання, визнання кожної дитини суб'єктом навчально-вихованої діяльності, формування внутрішньої готовності до позитивного сприймання учнів з особливостями психофізичного розвитку;
- когнітивний – система знань і уявлень про проблему інвалідності, особливості психофізичного розвитку осіб з обмеженими можливостями здоров'я і особливості побудови освітнього процесу, в якому беруть участь учні з особливими освітніми потребами;
- креативний – відображає творчу активність і особистісні якості педагога, які дозволяють створювати нові матеріальні і духовні цінності, а також розвивати творчий потенціал учнів з особливостями психофізичного розвитку, враховуючи їх можливості;
- діяльнісний – складається із способів і прийомів реалізації професійно-педагогічних знань в роботі з учнями з особливими освітніми по-

потребами і передбачає формування у майбутніх педагогів відповідних професійних компетентностей (Мартинчук, 2012, с. 169).

До професійних компетентностей вона відносить: дидактичну (готовність визначати загальні і конкретні завдання розвитку, навчання і виховання дітей з особливими потребами в загальноосвітньому просторі, здатність враховувати в навчально-виховному процесі психологічні, вікові, індивідуальні особливості вихованців, а також особливості порушення, готовність здійснювати, враховуючи спеціальні дидактичні принципи, керівництво пізнавальною діяльністю дітей, давати адекватну оцінку їх діяльності); виховну (здатність аналізувати і давати психолого-педагогічне трактування поведінки, вчинків, реакцій вихованців, готовність використовувати адекватні віковим, компенсаторним і психологічним можливостям способи, прийоми виховання, залучати їх до культури); комунікативну (встановлення з дитиною довірчих відносин, запобігання і вирішення конфліктних ситуацій, що виникають між вихованцями, встановлення позитивного контакту з батьками); методичну (готовність до цілепокладання, проектування, планування, реалізації і діагностики навчального процесу і фахового коректування результатів навчання); трансформаційну (відбір і перетворення навчального, дидактичного і методичного матеріалу).

Відтак, П'ятакова (П'ятакова, 2009) досліджувала проблему розвитку інклюзивної компетентності як інтегральної особистісно професійної компетентності сучасного педагога. Основою дослідження стали швейцарські досягнення у галузі професійної підготовки педагогів до здійснення інклюзивного навчання. Інклюзивна компетентність вимагає сукупності взаємопов'язаних компонентів: мотиваційного, когнітивного, операційного та рефлексивного. Автором було дано визначення інклюзивна компетентність майбутнього учителя, під якою розуміється інтегративне особистісне утворення, що зумовлює здатність здійснювати професійні функції у процесі інклюзивного навчання, виховуючи різноманітні освітні потреби дітей і забезпечуючи, по перше, включення дітей з обмеженими можливостями в середовище загальноосвітнього закладу і, по друге, створення умов для їх розвитку і саморозвитку.

Науковцями визначено теоретико-методологічні засади підготовки фахівців у сучасних умовах, доведено, що сутністю професійно-педагогічної підготовки є система змістовно-педагогічних та організаційно-методичних заходів, спрямованих на забезпечення готовності майбутнього фахівця до педагогічної діяльності.

Професійна підготовка майбутніх фахівців (педагогів, логопедів) до діяльності в інклюзивному середовищі закладу освіти

Професійна готовність як якісне новоутворення формується в процесі діяльності. З іншого боку, майбутній педагог має бути підготовленим до керівництва різними видами діяльності учнів. Цим зумовлена необхідність визначення різних видів професійної готовності та формування її у майбутніх учителів. Основними поняттями є визначення сутності готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності в інклюзивному середовищі загальноосвітньої школи.

На сьогодні у визначенні структурних компонентів готовності не існує єдиної думки. На думку Берегової (Берегова, 2019, с. 20), готовність є особистісною (емоційно-інтелектуальна, вольова, мотиваційна), з іншого – операційно-технічною, що включає інструментарій педагога. У професійній готовності фахівця до педагогічної діяльності виокремлено два взаємопов'язаних компоненти: мотиваційно-ціннісний (особистісний) і виконавський (процесуальний). Залежно від досліджуваного напрямку професійно-педагогічної діяльності науковцями визначаються різні сукупності компонентів готовності.

Тому, сучасна освіта повинна реагувати на актуальні процеси та явища, які відбуваються в суспільстві. Одним із таких процесів, осторонь якого неможливо лишатися є процес інклюзії. На сьогодні впровадження інклюзії стало завданням і потребою суспільства, процесом, до якого залучаються не лише безпосередні представники закладів освіти, але й фахівці в сфері науки, представники законодавчих і виконавчих органів влади, широкі кола громадськості.

Так, термін «інклюзія» та похідні від нього – «інклюзивна освіта», «інклюзивне навчання» (Колупаєва, 2009, с. 72) тощо – все ширше впроваджується в понятійно-термінологічний простір педагогічної науки і практики.

Інклюзивна освіта передбачає створення освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку.

Ураховуючи дослідження вчених, у яких запропоновано складові освітнього середовища установи, доречно представити структуру інклюзивного середовища як простору соціалізації дітей з різними можливостями й особливостями:

- просторово-предметний компонент – архітектурно-просторова організація освітнього середовища шляхом створення безбар'єрного доступу до приміщення;
- інформаційно-технічний – забезпеченість сучасними засобами та системами, що відповідають освітнім потребам дітей;
- змістовно-методичний компонент – адаптований індивідуальний маршрут розвитку дитини, варіативність і гнучкість навчально-виховних методик, форм і засобів;
- комунікативно-організаційний компонент – особистісна і професійна готовність учителів до роботи в змішаній (інтегрованій) групі, сприятливий психологічний клімат у колективі, управління командною діяльністю фахівців (Берегова, 2019, с. 20).

Складовими інклюзивного середовища, як вважає Шевців (Шевців, 2016) є педагогічні, психологічні та соціальні умови, котрі забезпечать для всіх суб'єктів освітнього процесу можливість ефективного саморозвитку за рахунок адаптації освітнього простору до потреб кожної дитини, включаючи реформування освітнього процесу, методичну гнучкість і варіативність, сприятливий психологічний клімат, передбачають архітектурну перебудову.

Інклюзивна освіта ґрунтується на принципі забезпечення основних прав дітей на освіту (Проскура, 2012, с. 12). Головну роль в даній роботі виконує майбутній фахівець, який працює з дітьми в інклюзивній групі навчального закладу.

Основні принципи інклюзивного навчання:

- всі діти мають навчатися разом у всіх випадках, коли це виявляється можливим, не зважаючи на певні труднощі чи відмінності, що існують між ними;
- школи мають визнавати і враховувати різноманітні потреби своїх учнів, узгоджуючи різні види й темпи навчання;
- забезпечення якісної освіти для всіх завдяки відповідному навчально-методичному забезпеченню, застосуванню організаційних заходів, розробці стратегії викладання, використанню ресурсів і партнерських зв'язків зі своїми громадами;
- діти з особливими освітніми потребами мають отримувати додаткову допомогу, яка може знадобитися їм для забезпечення успішності процесу навчання (Проскура, 2012, с. 164).

Концепція інклюзивної освіти відображає одну з головних демократичних ідей – всі діти – цінні й активні члени суспільства. Навчання в інклюзивних освітніх закладах корисне як для дітей з особливими освітніми

ми потребами, так і для інших дітей, членів родин та суспільства в цілому. Взаємодія зі здоровими дітьми сприяє когнітивному, фізичному, мовному, соціальному та емоційному розвитку дітей з особливими освітніми потребами. При цьому діти з типовим рівнем розвитку демонструють відповідні моделі поведінки дітям з особливими освітніми потребами і мотивують їх до розвитку та цілеспрямованого використання нових знань і вмінь. Взаємодія між учнями з особливими освітніми потребами та іншими дітьми в інклюзивних класах сприяє налагодженню між ними дружніх стосунків. Завдяки такій взаємодії діти вчаться природно сприймати і толерантно ставитися до людських відмінностей, вони стають більш чуйними, готовими до взаємодопомоги (Проскура, 2012, с. 165).

Інклюзивні підходи також корисні для сім'ї. В цьому випадку родини дітей з особливими освітніми потребами можуть отримувати підтримку з боку інших батьків, вони краще розуміють, у чому розвиток їхніх дітей типовий, а в чому атиповий, а також беруть активнішу участь у процесі навчання і виховання.

Педагоги інклюзивних класів глибше розуміють індивідуальні відмінності й особливості дітей, а також ефективніше співпрацюють з батьками та іншими фахівцями (спеціалістами з лікувальної фізкультури, реабілітологами, логопедами, соціальними працівниками та ін.) Інклюзивна система освіти також корисна із суспільної точки зору, оскільки завдяки спільному навчанню діти змалку вчаться розуміти і толерантно ставитися до людських відмінностей (Колупаєва, 2012, с. 108).

Компетентність фахівців є однією з умов ефективності впровадження в освітній простір інклюзивної освіти. У комплексі проблем, пов'язаних з формуванням професійної компетентності студентів спеціальної освіти, виділяється проблема підготовки майбутнього педагога-логопеда до професійної діяльності в інклюзивному середовищі загальноосвітнього закладу.

У такому контексті особливого значення набуває система професійної підготовки майбутніх педагогів-логопедів до роботи в інклюзивному середовищі загальноосвітнього закладу. Створення педагогічної системи такої підготовки має бути пріоритетним напрямом професійної освіти, в основі якого лежить добір таких методологічних підходів, технологій, форм і методів навчання студентів, зміст яких спрямовується на формування соціально-педагогічної компетентності майбутнього педагога-логопеда для здійснення роботи в інклюзивному середовищі.

Спеціальні школи в основному забезпечені сучасними навчально-методичними матеріалами, розробленими відповідно до вимог сьогодення. Втім,

поряд з незаперечними позитивами варто виокремити суттєві недоліки сучасної системи спеціальної освіти, перш за все:

- її уніфікованість, що унеможлиблює забезпечення освітніх потреб всіх учнів, які мають особливості психофізичного розвитку, заважає впроваджувати різноваріантні навчальні програми, вносити необхідні зміни та додатки до навчальних планів;
- ізолюваність дітей з психофізичними порушеннями у спеціальних школах-інтернатах, які є основними спеціальними освітніми закладами; така ізолюваність має багато негативних соціальних наслідків, зокрема, відчуження сім'ї від виховного процесу; соціальна інфантильність учнів; обмеженість розвитку життєвих компетенцій тощо;
- недостатня соціально-практична спрямованість навчального процесу, наслідки якої – низький рівень сформованості соціально-побутової компетентності учнів, незадовільна орієнтація в системі соціальних норм і правил та відсутність навичок самостійної життєдіяльності;
- недостатня індивідуалізованість та особистісна зорієнтованість навчально-виховного процесу, що спричиняють труднощі емоційного та особистісного розвитку учнів, неадекватні уявлення про свої якості, здібності й можливості;
- низька ефективність корекційно-розвивальних занять, яка зумовлює низький рівень комунікативної компетентності, замкнутості, ізолюваності;
- відсутність ліцензійованого психолого-педагогічного інструментарію для
- діагностики порушень, що утруднює правильне комплектування спеціальних закладів й організацію відповідного навчання;
- недостатнє науково-методичне та навчальне забезпечення освітнього процесу дітей з важкими патологіями, атиповими порушеннями, які потребують додаткових освітніх та корекційно-реабілітаційних послуг (Шеремет, 2011).

Для впровадження інклюзії у шкільну практику майбутні педагоги мають вчитися, прийняти й усвідомити нову освітню парадигму, нові способи організації освітнього процесу, розробки навчально-методичного забезпечення, опанувати сучасні методики диференційованого й особистісно орієнтованого викладання (залежно від індивідуальних потреб учня, дитини). Майбутні педагоги мають спілкуватися один з одним, працювати в команді з іншими педагогами та фахівцями, батьками, учнями, представниками громади, щоб визначити, які зміни необхідні для впровадження інклюзивної практики безпосередньо в їхньому навчальному закладі.

Висновки

Сучасні програми розвитку і виховання дітей з комплексними порушеннями недостатньо орієнтовані на включення їх у систему соціальних відносин. Невирішеною залишається і проблема підготовки фахівців для роботи з даною категорією дітей. Наявність компетентних педагогічних кадрів виступає одним з основних умов для розвитку інноваційного освітнього закладу, який дозволяє реалізувати потреби кожної дитини, незалежно від ступеня вираженості порушення та забезпечує процес інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітній простір.

Реалізація інклюзивної освіти зумовлює необхідність послідовних кроків щодо удосконалення нормативної бази, вирішення концептуальних теоретичних і організаційних питань, підготовки учасників навчально-виховного процесу, суттєвого перегляду традиційних підходів щодо мети, функцій, організації роботи закладу нового типу.

Отже, підготовка майбутніх фахівців до роботи в інклюзивному середовищі загальноосвітнього навчального закладу є важливим аспектом у розвитку освіти. Вчасно підготовлений спеціаліст на етапі розбудови інклюзивної освіти забезпечить ефективну роботу усіх учасників освітнього процесу.

Бібліографія

- Берегова, М. (2019). Дидактико-практична підготовка майбутніх корекційних педагогів до роботи в умовах освітнього інклюзивного простору. Видавництво Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова.
- Колупаєва, А. (2009). Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. «Самміт-Книга».
- Колупаєва, А. (ред.). (2012). Основи інклюзивної освіти. «А. С. К.».
- Мартинчук, О. (2012). Підготовка майбутніх педагогів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти. *Вісник психології і педагогіки Випуск*, 8, 169.
- Проскура, О. (ред.). (2012). Дитина: Програма виховання і навчання дітей від 2 до 7 років. Видавництво Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова.
- П'ятакова, Т. (2009). Особливості підготовки учителів Швейцарської конфедерації до здійснення інклюзивної освіти. *Імідж сучасного педагога*, (10), 37–39.
- Шевців, З. (2016). Теоретичні засади інклюзивної педагогіки. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Вип.*, 13(56), 152–155.
- Шеремет, М. (2011). Підготовка корекційних педагогів у вищих навчальних закладах України *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна. Вип.*, 17(1), 7–11.